

УДК 630 (092)

В. П. ВОРОН*

ВНЕСОК ПРОФЕСОРА П. С. ПАСТЕРНАКА У РОЗВИТОК ЛІСІВНИЧОЇ НАУКИ

Український науково-дослідний інститут лісового господарства та агролісомеліорації ім. Г. М. Висоцького

Охарактеризовано внесок видатного українського вченого, професора Петра Степановича Пастернака у розвиток лісової екології, лісознавства та лісівництва, лісового ґрунтознавства, лісової типології, захисного лісорозведення, лісової радіоекології, організатора науки, який очолював УкрНДІЛГА понад 20 років.
Ключові слова: Пастернак П. С., лісова наука.

23 лютого цього року виповнюється 90 років від дня народження Заслуженого лісівника України, видатного українського вченого, професора Петра Степановича Пастернака. Своїми оригінальними науковими поглядами й ідеями, ґрунтовними знаннями й непересічними працями він досяг висот у лісовій екології, лісознавстві та лісівництві, лісовому ґрунтознавстві, лісовій типології, захисному лісорозведенні, лісовій радіоекології.

Петро Степанович Пастернак належав до різнобічно талановитих людей. Аналітичний склад розуму, висока освіченість, глибока ерудиція, логічні, чіткі та завершені наукові

* © В. П. Ворон, 2015

думки, ясність їх викладення вимальовують перед нами людину талановиту й неординарну. Завдяки вродженому інтелекту, хисту керівника, прекрасній пам'яті, великій працелюбності, майже ідеальній організації науки, вмінню дискутувати й активно відстоювати свою наукову позицію, послідовній і жорсткій безкомпромісності, щедрості душі вчений завоював глибоку повагу всіх, хто працював і спілкувався з ним.

П. С. Пастернак народився 23 лютого 1925 р. у м. Сквирі на Київщині в родині селянина. На початку Великої Вітчизняної війни він сімнадцятирічним юнаком, не закінчивши школу, пішов на фронт. Після демобілізації у 1946 р. П. С. Пастернак вступає до лісогосподарського факультету Київського лісотехнічного інституту, який закінчує з відзнакою у 1950 р. і поступає до аспірантури Інституту лісу Академії Наук України. Перші наукові дослідження П. С. Пастернака були виконані під керівництвом академіка П. С. Погребняка і пов'язані з планами створення лісів у Степу України.

У грудні 1953 р. П. С. Пастернак захистив кандидатську дисертацію на тему «Жовта акація та її вплив на родючість лісових ґрунтів». Після закінчення аспірантури працював молодшим, а потім старшим науковим співробітником Інституту лісівництва (з 1955 р. – Інститут лісу) АН України до об'єднання цього інституту в 1956 р. з Українським науково-дослідним інститутом лісового господарства та агролісомеліорації (УкрНДЛГА).

У 1956 р. П. С. Пастернака призначено директором Закарпатської лісової науково-дослідної станції (ЛНДС) УкрНДЛГА. Тоді розпочався плідний, наповнений творчою атмосферою період у житті станції; протягом порівняно малого часу Закарпатська ЛНДС стала провідним науково-дослідним закладом з питань лісової науки у Карпатському регіоні.

Гості та співробітники Закарпатської лісової науково-дослідної станції (1958 рік)

В той час основну увагу Петро Степанович приділяв вирішенню проблем відтворення й підвищення продуктивності лісів Карпат. Ним запропоновано нові методи створення лісових насаджень на еродованих схилах Карпат, розроблено критерії для розмежування типів лісорослинних умов і типів лісу. Наукові дослідження Петра Степановича зосереджуються

на проблемах відтворення лісів Карпат, підвищення їхньої продуктивності та стійкості. У результаті вивчення впливу рубок головного користування на стан лісових ґрунтів, визначення особливостей біологічного кругообігу речовин у системі «ліс – ґрунт» були запропоновані методи залісення еродованих схилів Карпат. Завдяки цим розробкам було проведено масові роботи із залісення кам'янистих розсіпів у горах. Вивчення теоретичних питань ґрунтоутворення в лісах, встановлення зв'язків між типами ґрунтів і продуктивністю лісів дало можливість розробити класифікацію лісових ґрунтів Українських Карпат, на базі якої проведено ґрунтово-типологічне обстеження лісового фонду. З цих питань Пастернак П. С. видав монографію «Лісові ґрунти Українських Карпат» і підготував докторську дисертацію на тему «Взаємодія між лісом і ґрунтом в основних типах лісу Карпат», яку захистив у 1969 р. [3].

Працюючи в Карпатському регіоні, П. С. Пастернак був одним з ініціаторів створення в Івано-Франківську Карпатської філії УкрНДІЛГА. У 1964 р. він стає її першим директором. У стислі терміни було обладнано сучасні лабораторії, набрано висококваліфікованих, енергійних, переважно молодих співробітників. За порівняно малий час співробітники філії вирішили низку важливих завдань – розробили ефективні способи та технології експлуатації лісів у горах, вивчили причини катастрофічних вітровалів і буреломів та розробили заходи з їхнього попередження, розробили типи лісових культур на базі механізації трудомістких робіт, узагальнили дослідження з біологічного кругообігу речовин.

Однією з перших великих проблем, якою багато років займався П. С. Пастернак, було вивчення взаємовідносин деревних порід у різних типах лісу. Він розглядав ці процеси із широких загальнобіологічних позицій, відзначаючи, що взаємовідносини деревних порід є дуже важливими. Вчений підкреслював, що визначальними для них є екологічні взаємозв'язки – конкуренція за ресурси середовища – світло, вологу, елементи живлення. П. С. Пастернак детально проаналізував ріст найбільш типових мішаних природних і штучних насаджень основних деревних порід у Карпатах. Він показав, що взаємодії головних деревних порід – бука і ялини – залежать від клімату і режиму вологості та багатства ґрунтів. Результати досліджень взаємодії деревних порід використані вченим як теоретична база під час розв'язання питань створення стійких і високопродуктивних лісових культур. Ці матеріали викладено в монографії «Лісові культури в Карпатах» [4].

Більшість лісотипологічних розробок професора П. С. Пастернака базувалися на ідеях і пропозиціях академіка П. С. Погребняка, найближчим учнем і сподвижником якого він був. Одна із перших узагальнюючих наукових праць Петра Степановича з типології лісів була присвячена смерековим лісам Карпат, які він вивчав, працюючи на Закарпатській лісовій дослідній станції. Ця робота стала складовою невеликої за обсягом, але місткої за змістом монографії про типи лісів Закарпаття, добре відомої як науковцям, так і практикам. Із притаманною йому ясністю викладення, Петро Степанович навів характеристику восьми типів смерекових лісів Закарпаття, вказав їхні діагностичні ознаки, умови місцезростання, характер поширення, запропонував залежно від цільового призначення лісів лісогосподарські заходи в них [1].

Згодом П. С. Пастернак продовжив дослідження типів лісу і лісових ґрунтів практично в усіх лісорослинних зонах України. Працював з великим колективом лісотипологів та фахівцями суміжних наук, збагачував їх своїми знаннями і сам черпав від них досвід і знання типів лісу. Наслідком цього стали узагальнюючі праці, у яких значно поглиблено закономірності формування типів лісу з позицій української лісоекологічної школи [2].

У серпні 1968 р. П. С. Пастернака призначають директором УкрНДІЛГА. З цього часу почався новий відповідальний етап у його житті – керівництво лісовою наукою в Україні.

Про цей час можна багато розповідати, адже наскільки було цікаво працювати в інституті! Дуже цікаво було спілкуватися з людьми, бо цьому сприяла доброзичлива та надзвичайно творча обстановка, яка склалася в інституті. Дивлюся на фотографії того часу і згадую тих прекрасних людей. Згадую і з гордістю думаю, наскільки Петро Степанович був

чудовим організатором науки, чудовим «селекціонером» кадрів. Насамперед в інституті на той час був підібраний унікальний склад керівників лабораторій. Це були не просто наукові функціонери, не просто чудові вчені, а видатні особистості, що увійшли в історію УкрНДІЛГА. Я починаю перераховувати по пам'яті тих людей, які вже тоді були признані корифеями своєї справи: П. І. Молотков, А. І. Міховіч, В. І. Коптєв, В. О. Поляков, Ю. К. Телешек, І. І. Смолянінов, О. І. Ладейшикова і завжди його вірний соратник – Ростислав Георгійович Киселевський. Петро Степанович зумів підібрати унікальний склад директорів станцій. Врешті решт вони всі були йому соратниками, вони всі працювали як злагоджена команда. Він зумів, прийшовши до інституту, по суті будучи для них чужаком, згуртувати навколо себе чудовий, сильний колектив. Це була команда, це були люди, які працювали разом, які один одного підтримували, які подавали ідеї та втілювали їх у життя і надзвичайно багато зробили для всього інституту, для нашої науки і для галузі. Майже всі вони пройшли війну, і це ще більше мені імпонувало, адже вихований був на розповідях батька про те тяжке лихоліття і тому з великою повагою завжди ставився до ветеранів.

Ветерани інституту – учасники Великої вітчизняної війни

Звичайно, він багато їздив Україною, Союзом, за рубіж тоді було не багато можливостей поїхати, але ім'я його як організатора, як чудового спеціаліста, як лісівника знала не лише Україна. Згодом, коли я вже сам часто їздив Україною, бував на конференціях у різних містах Радянського Союзу, прізвище Пастернака знали практично всі люди, з якими я зустрічався, і це були не лише директори, але й прості науковці. І всі висловлювалися про нього завжди з повагою. Він був надзвичайно демократичним, він міг підійти до простої лаборантки, інженера, десь на станції переговорити, спитати, як справи, яка потрібна допомога. І багато в чому сучасним керівникам треба повчитися його вмінню розмовляти з простими людьми, його доброзичливості, чуйності до людського горя.

Завжди дивувався його унікальній науковій передбачливості, його умінню відкривати нові напрями. Ставши директором УкрНДІЛГА на рубежі 1960–1970-х років і часто буваючи в різних районах України, він усе більше відчував, як зростає техногенний прес на ліси. До

значних екологічних катастроф тоді було ще далеко. Продовжувався період сп'яніння промисловим гігантизмом. Але інтуїція підказувала, що похмілля буде тяжким. Адже ще в 1964 р. внаслідок аварії на аміачному виробництві в районі Северодонецка як порухом чарівної палички в одну мить загинули понад 60 га сосняків. То тут, то там проривалися відстійники, мінеральні добрива майже рікою текли у водойми. Лісівник від Бога, Петро Степанович не міг пройти повз це. І першим його рішучим кроком стало утворення лабораторії екології.

З моменту заснування в нашій лабораторії розгорнулися великомасштабні дослідження з проблеми охорони водяних ресурсів. Вірними помічниками і соратниками П. С. Пастернака були М. М. Приходько, В. П. Ландін, Ю. А. Матухно. Власне ці роботи можна вважати класичним прикладом основного принципу талановитої організації наукових досліджень: «не числом, а умінням». Уже перші результати показали, що одним із основних забруднювачів є сільськогосподарське виробництво. Необхідно було шукати засоби, що дадуть змогу звести до мінімуму забруднення рік і водоймищ. І рішення було знайдено. Воно виявилось, як і все геніальне, простим – лісові насадження можуть з високою ефективністю захищати водні об'єкти від замулення і забруднення агрохімікатами.

Поступивши в аспірантуру УкрНДІЛГА у грудні 1976 р., я з перших днів спостерігав за роботою створеного колективу. Перша проблема аспіранта – це вибір теми. Здавалося, що в мене все просто: дипломна робота була присвячена вивченню впливу забруднення атмосфери на ліси, вона була нагороджена дипломами на республіканському та всесоюзному конкурсах. Та П.С. Пастернак не відразу прийняв рішення. Він дав мені час добре подумати над напрямками досліджень, порадитись. Він навіть відіслав мене у відрядження до Івано-Франківська і до Львова. Зрештою ми повернулися до початкової пропозиції. Проте рівень вже був на порядок вищим. Та він здивував мене ще більше, запропонувавши взяти ще одного керівника, свого доброго колегу по інституту лісу Григорія Михайловича Ілька, який був одним із корифеїв вивчення впливу забруднення атмосфери на рослинність.

І це був ще один приклад його мудрості і далекоглядності, адже вивчаючи екологічну роль лісів, Петро Степанович дійшов висновку, що від їхнього стану залежить і попередження забруднення атмосферного повітря. Навіть найсучасніші очисні споруди не можуть уберегти нас від викидів деяких шкідливих речовин. Серед природних засобів регулювання чистоти повітря, очищення його від пилу, різних токсичних речовин велике значення, без сумніву, належить лісам, особливо хвойним. Останні здатні очищати повітря не тільки влітку, але й узимку. У той же час стало ясно, що потенційна можливість використання лісів як біофільтрів не безмежна, оскільки накопичення токсичних речовин у рослинних організмах неминуче негативно відіб'ється на їхній життєдіяльності і за високої дози може привести до загибелі.

Саме так і відбулося в районі Рівненського ПО «Азот», де внаслідок аварійного викиду токсичних сполук було сильно ушкоджено понад 200 га лісу! Саме ця катастрофа послужила поштовхом до систематичного вивчення лісів, що зазнали негативного впливу промислового забруднення атмосфери.

Відносно невеликий колектив: В. Г. Мазепа, Г. К. Приступа в Поліссі, Т. Ф. Стельмахова на Луганщині, аспіранти С. В. Зібцев, І. О. Присада, В. В. Лавров і ваш покірний слуга під керівництвом Петра Степановича провели великомасштабні дослідження з вивчення впливу аеротехногенного забруднення на різні компоненти лісових екосистем, розробили рекомендації з підвищення їхньої екологічної стійкості. Про масштаби досліджень свідчить той факт, що кількість пробних площ досягла семидесяти, а дослідженнями охоплено шість великих промислових вузлів у всіх природних зонах України [5].

А потім прозвучав набат Чорнобиля – це була його лебедина пісня, в яку він вклав свою енергію, що було причиною його хвороб, тих декількох інфарктів і того стану здоров'я, який потім змусив його піти з посади директора. З перших днів Чорнобильської катастрофи під

керівництвом П. С. Пастернака розгорнулися дослідження в тих регіонах України, що зазнали радіоактивного впливу.

Результати досліджень дали можливість оцінити характер розподілу радіонуклідів у лісових екосистемах, визначити шляхи їхньої міграції, прийняти рішення щодо режиму господарювання на територіях з різною щільністю радіоактивного забруднення. На закладених у перші роки під керівництвом П.С. Пастернака дослідницьких об'єктах і нині ведуться науково-дослідні роботи. Накопичений досвід дав змогу розробити перші «Тимчасові рекомендації по веденню лісового господарства в умовах радіоактивного забруднення» (1988). Основні положення цього документа з доповненнями і уточненнями діють і нині.

За участю Петра Степановича були розроблені для України: лісорослинне і лісогосподарське районування, природно-господарське районування лісових ґрунтів, районування за небезпекою забруднення природних вод стоками з сільськогосподарських угідь, інструкція з крупномасштабного обстеження і картографування лісового фонду, критерії оцінки стану лісових екосистем при нормуванні аеротехногенного забруднення зовнішнього середовища, кадастр типів лісу у зв'язку з промисловим забрудненням.

Для практичного застосування у лісовому господарстві ним з групою авторів видано посібники: «Посібник Карпатського лісівника» (1980), «Водоохоронні лісонасадження» (1986), «Довідник з агролісомеліорації» (1988), «Справочник лесоведа» (1990). З-під пера П. С. Пастернака вийшло понад 280 наукових праць, під його редагуванням опубліковано близько 80 наукових збірників, монографій.

Тісна співпраця з виробництвом – запорука успіхів науки

Велику увагу П. С. Пастернак приділяв підготовці наукових кадрів, створив власну школу лісівників-екологів, під його керівництвом понад 30 науковців захистили кандидатські дисертації. Його учні сьогодні очолюють важливі напрями наукових

досліджень у лісовій та інших галузях і гідно продовжують його справу, розвивають методи та ідеї, започатковані Петром Степановичем.

Особливо хочеться згадати його вміння підбирати кадри. Він ніби знаходив серед купи гірської породи абсолютно білі камінчики, як потім ставали дорогоцінним самоцвітами. Вони без обгранкування були некрасиві, але він так надзвичайно спокійно, надзвичайно уміло і терпляче шліфував ті камінчики, і вони врешті рещт сяяли. Аспірантів у нього було завжди багато, практично всі вони захистилися, їх, мабуть, тяжко перерахувати, я лише пам'ятаю епоху 70-х, 80-х, 90-х років. Він знаходив їх у Львові в лісотехнічному інституті, в Києві у сільськогосподарській академії. Він витягував хлопців Бог знає звідки, під час своїх поїздок, коли було досить декількох слів, декількох хвилин, щоб відчуті той інтелект тих людей, ту можливість їх працювати. Система його була доволі проста: він давав можливість працювати, він допомагав, ен заважав самостійності. На якомусь етапі він міг спеціально кинути того чи іншого свого вихованця напризволяще, як маленьке котятко у воду, щоб побачити, чи може вже воно плавати і що здатне саме зробити.

З хлопцями на суботнику в дендрарії

Він вчив бути самостійним, умів якось непомітно змусити працювати, обговорювати, перелопачувати інформацію. А ми, молоді, сприймали це як належне і лише потім зрозуміли і відчули, коли його не стало, коли ми осиротіли в ті січневі дні 1994 року, і для кожного його відхід в небуття, в ті потойбічні світи став неповторною втратою. Лише тоді ми відчули, що він був для нас не просто науковим керівником дисертації, керівником лабораторії, директором, а був науковим батьком.

Він умів працювати з людьми, він любив людей, і як би тяжко в нього не було на душі, які б не виникали життєві ситуації, ситуації зі здоров'ям, він ніколи не показував це на своєму обличчі. Він ніколи не намагався показати всі свої негаразди, те, що він не в настрої, відігратися на комусь, когось принизити. У нього не було особливої різниці між простим лаборантом і завідувачем лабораторії чи директором станції. Він з повагою ставився до всіх, любив людей, а люди любили й поважали його.

Він горів роботою, ця робота і спалила його, тому що вміння організовувати, вміння віддаватись тій роботі вимагало колосальної енергії, затрати часу, а часу доля відвела йому

не так багато в житті. Не мав часу, будучи директором, віддаватися науці. Писав багато статей, але на щось велике, фундаментальне не мав часу. Згадую 80-ті роки, коли він мотався з відрядження у відрядження, коли в понеділок він був у Москві, у середу в Києві, а у п'ятницю в Івано-Франківську. Коли бачили його як керівника теми, як керівника дисертації раз у два тижні, коли зловити його у інституті було тяжко.

Шкода, що доля відвела йому так мало часу. Пам'ятаю, на початку 90-х, коли за станом здоров'я залишив посаду директора, як у завідувача в нього з'явилося більше вільного часу. В нього було стільки планів. Він дістав можливість писати, правда, початок 90-х був звичайно суперечливий. І думаєш зараз, як ми багато взяли від нього: вміння працювати, вміння організовувати навколо себе людей, по справжньому віддаватись роботі, як багато ми взяли від нього, як мало йому дали. І як, на жаль, мало зробили в популяризації його наукових здобутків.

За значні заслуги П. С. Пастернак нагороджений орденами та медалями, у 1979 р. йому було присвоєно почесне звання «Заслужений лісівник України», у 1985 р. він нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України, у лютому 1993 р. обраний академіком Української Екологічної Академії Наук.

Світла пам'ять про нього залишиться у всіх людей, хто спілкувався з ним.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Пастернак П. С. Взаємодія між лісом і ґрунтом у чистих ялиниках Українських Карпат / П. С. Пастернак // Питання екології гірських лісів Карпат. Наукові праці Карпатської ЛДС. – т.ІІІ. – К. : Держ. вид-во с.-г. літератури. – 1963. – С. 5–19.
2. Пастернак П. С. Лесоводственно-экологическая типология, её принципы и задачи / П. С. Пастернак, Б. Ф. Остапенко // Лесоводство и агролесомелиорация. – 1984. – Вып. 68. – С.3–7.
3. Пастернак П. С. Лісові ґрунти Українських Карпат / П. С. Пастернак. – Ужгород : Карпати, 1967. – 172 с.
4. Пастернак П. С. Лісові культури в Карпатах / П. С. Пастернак, А. М. Гаврусевич, З. Ю. Герушинський. – Ужгород : Закарпатське обл. вид-во, 1963. – 108 с.
5. Професор П. С. Пастернак. Науковий і життєвий шлях (до 80-річчя з дня народження). – Х. : УкрНДІЛГА, 2005. – 136 с.

Voron V. P.

CONTRIBUTION OF PROFESSOR P. S. PASTERNAK IN FOREST SCIENCE DEVELOPMENT

Ukrainian Research Institute of Forestry and Forest Melioration named after G. M. Vysotsky

Contribution of outstanding Ukrainian scientist professor P. S. Pasternak in development of forest ecology, forest science and forestry, forest soil science, forest typology, protective afforestation, forest radiology is characterized. His conspicuous achievements as organizer of science, who headed the URIFFM over 20 years, are described.

Key words: Pasternak P. S., forest science.

Ворон В. П.

ВКЛАД ПРОФЕССОРА П. С. ПАСТЕРНАКА В РАЗВИТИЕ ЛЕСОВОДСТВЕННОЙ НАУКИ

Украинский научно-исследовательский институт лесного хозяйства и агролесомелиорации им. Г.Н. Высоцкого

Охарактеризован вклад выдающегося украинского ученого, профессора Петра Степановича Пастернака в развитие лесной экологии, лесоведения и лесоводства, лесного почвоведения, лесной типологии, защитного лесоразведения, лесной радиоекологии, организатора науки, который возглавлял УкрНИИЛХА свыше 20 лет..

Ключевые слова: Пастернак П. С., лесная наука.

E-mail: voron@uriffm.org.ua

Одержано редколегією 20.01.2015